

Gayer Gyuláné

CSALÁDOK – STRATÉGIÁK 1988-1989 (Háttér tanulmány a „Jóléti Szolgálat” előkészítéséhez)

I.

Előzetes megjegyzések

Az Országos Családvédelmi Tanács 1988 júniusában és 1989 novemberében, a megyei, városi családvédelmi tanácsok önkéntes vállalkozása alapján, szonda jellegű vizsgálatot folytatott. Arra kereste a választ, hogy a családok jellegzetes helyzetű csoportjait hogyan érintik a súlyosbodó gazdasági viszonyok. Meg kívánták ismerni, hogy mutatkoznak-e védekezési, túlélési stratégiák. A múltból ismert ugyanis, hogy a gazdasági világválságok, háborúk, elemi katasztrófák idején a családok, a lakóhelyi, egyházi, etnikai, szakmai közösségek segítettek tagjaikat a nehézségek átvészelésében. Fellelhetőek-e ezeknek nyomai napjainkban? A vizsgálódás kiterjedt arra is, hogy találkozni lehet-e a család mint intézmény felértékelődésével (1).

1. A vizsgálati időpontokról

1988 júniusában már ismertté vált az új adórendszer, azon belül az egyéni jövedelemadó bevezetésének számos, a családokat súlyosan érintő hatása. Az adóbevallás és elszámoltatás azonban még általában hátravolt.

1989 novemberében már kitűnt, hogy az adórendszer hatása tényleg drasztikusan érintette a családok többségét. Ezen túlmenően az

erősödő infláció, a forintleértékelések, a folyamatos áremelkedések, egyidejűleg a kereseti lehetőségek beszűkülése, a munkanélküliség ki-látásai megjelentek már az élet hétköznapjaiban.

Mindezt a politika színterén a helyi és országos hatalmasságok lát-ványos bukása, a „hát ezt is megérhettük végre” élménye mellett a kormány kapkodó, kiszámíthatatlan intézkedéseinek hatására – sajátos idegállapot kísérte.

Az ember egyik szeme sír, a másik nevet – mondták. Ennyi pozi-tív fejlemény és ennyi változatlanág a lényegét illetően.

Az emberek előre látták, egymás közt megvitatták, hogy a kormány valamely kérdésben hibásan döntött és azt is tapasztalták, hogy való-ban „fenn” is előbb-utóbb rájönnek erre. Mindez lehangoló, mivel tudták, hogy mindennek terheit a lakosság viseli. Ilyen és hasonló megjegyzések kísérték 1989-ben a kérdéseinkre adott válaszokat. Jel-legzetesnek tekinthető az alábbi vélemény:

„A város lakosságát is érintő társadalmi és gazdaságpolitikai válto-zások sodrában hosszú idő óta várt reformok keverednek nemkívánt, kínlódva hozott intézkedésekkel. Nem egyszerűen gazdasági és politi-kai reformok tanúi vagyunk. Az életünk formái vannak átalakulóban. Az elmúlt években konszolidációt reméltünk, de életünk feltételei to-vább romlottak. A lakosság döntő többsége – egy negyedszázados emelkedő életszínvonal, a reálfogyasztás növekedésének kollektív él-ménye után – ismét több mint egy évtizede stagnál, romlik.” (Gyula város)

2. A vizsgálati módszerekről

Szakértői interjúkra épült a vizsgálat, melyet a megyékben, városok-ban egy-egy sajátos csoportra vonatkozó részletes elemzés (pl. fogya-tékost gondozó családok; nagycsaládosok; értelmiségi családok stb.) egészített ki. Ezenkívül számos egyéni kérdőíves vizsgálat és interjú készült.

A megkérdezett szakértők, körzeti orvosok, védőnők, papok, peda-gógusok, családsegítő központok, gyermek-, ideggondozók munkatár-

sai, gyermekvédelmi, idősellátási, közművelődési intézmények szakemberei vállalati és szakszervezeti munkatársak voltak.

A *kérdezők* részben az OCSV, részben megyei, városi, családvédelmi tanácsok tagjai voltak. E munkára az Országos Családvédelmi Tanács előzetes felkészülést, konzultációkat szervezett (Cseh-Szombathy Lászlóval, Somlai Péterrel, Szalai Júliával, Boronkainé dr. Rác Judittal, Vígh Évával, Gayer Gyulánéval).

A szakértői interjúkhoz írásos vezérfonal készült.

A vizsgálatot Békés, Csongrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Zala megyében Gyulán, Keszthelyen, Tatabányán és Füzesabonyban végezték.

3. A vizsgált családok köre

Elsősorban az átlagos, „rendezett”, funkcióit ellátó munkás, paraszti, értelmiségi középrétegekből került ki. A gazdagokról, az átlag felett élőkéről legfeljebb példaszerű említés történt.

Részletesen foglalkoztak viszont szakértőink az átlagtól lemaradó csoportokkal, így azokkal, akik hátrányos helyzetűek, mert alacsony nyugdíjasok, nagycsaládosok, egykeresős, gyermeket egyedül nevelő, tartósan beteg családtagot gondozó családok.

Megkülönböztetett figyelmet szenteltek azon rétegeknek is, amelyek kedvezőtlen helyzetüket, a tanulatlanságot, a szegénységet, a rossz lakáshelyzetet, az életvezetési problémákat szinte érintetlenül örökölték és örökítették tovább az elmúlt évtizedekben.

II.

A vizsgálat eredményeinek összefoglalása

1. Az intézkedések hatásai

Az 1988. évi vizsgálat során – bármennyire nehezen érthető is ez – a tömegtájékoztató előkészítő munkájának ismeretében sokan jelez-

ték azt, hogy a családokat a gazdasági intézkedések váratlanul, felkészületlenül érték (2).

Ami a hatások első értékelését illeti, jellegzetesnek tekinthető az alábbi:

„A »normál« családoknál a gazdasági helyzet változása még nem idézett elő negatív változást. Inkább a bizonytalanság, a várakozó álláspont a jellemző. Egyelőre csak belső feszültségeket okoz”. (Békés megye)

„A jövőt illetően nincsenek elképzelések. Azt senki sem tudja, mi lesz”. (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

A bizonytalanság és a várakozás gyorsan alakult át 1988-ról 1989-re elkeseredéssé. Felerősödött a vezetéssel szembeni bizalmatlanság is. Irritálja az embereket, hogy a szakértők a gazdasági csőd elkerülhetetlenségét sugallják. A költségvetés védelmét szolgáló drasztikus lépések kényszerét akár világbanki követelésre hivatkoznak is – alaptalannak érzik (nem hiszik el). A hozott új szabályozások szemükben durva kiárusításnak tűnnek, a magyar gazdaság elköttyavetyélésétől félnek. Állításaikra mindenki konkrét példákat lát környezetében.

A gazdaság egészében nem látnak változást, csak a pénzügy „terrorját” panaszolják. A hatalom érintetlenségét tapasztalják. Azt érzékelik, hogy a korábbiakhoz hasonlóan ők éppúgy nincsenek olyan helyzetben, hogy magukon segíteni tudjanak. A tanácsi, a gazdasági és minden egyéb hatalom velük szemben ugyanúgy elutasító és közönyös, mint eddig. Kezdeményezéseikre nem látnak lehetőséget.

Az összkép 1989 végén anomias jelenségekre, a társadalmi integráció zavaraira mutat.

A különféle családrétegeknél a hatások eltérő sajátosságokat is felszínre hoztak.

1.1. A családok középrétegei már 1988-ban és még inkább 1989-ben azt élik meg, hogy az állam egy hallgatólagos megállapodást egyoldalúan felmondott. 1988-ban még sokakban élt a remény, hogy a végrehajtás hazai megszokott slampossága nem teszi olyan súlyossá az intézkedéseket. Abban is reménykedtek, hogy közbejöhet még valami, és mégsem vezetnek be pl. az egyéni jövedelemadózást úgy, ahogy tervezték.

Ezek a családok még rendelkeztek bizalmi és anyagi tartalékokkal is. A józan ésszel összeegyeztethetetlennek tartották azt, ami a gazdasági környezetben történt. Úgy tették fel a kérdést, hogy az állam miért nem annak örül, hogy ahelyett, hogy elfogadható bérekért „lázon-gának”, maguk akarják saját, többletmunkájuk, önkiszákmányolásuk útján megteremteni mindazt, ami a családjuknak szükséges. Miért akarja az állam ilyen kapzsi módon elvenni a „magán”-munka hozadékát. Lényegében évtizedeken át folyt békében az emberek túlmunkája különféle formában azért, hogy tudjanak rendesen lakni, élni. Ez miért nem érdeke az államnak? – kérdezik.

1989-ben már az is megfogalmazódik: ha a munkahelyet, a termelési tényezőket nem áll módunkban modernizálni, miért baj az, ha többletmunkánkkal igyekszünk a privátfogyasztás terén legalább némileg felzárkózni.

Azok a tevékeny, konstruktív családrétegek hordozták ezeket a gondolatokat, amelyek a mindenkori társadalom, állam, gazdaság fontos építői. Komoly, potenciális erőt képviselő rétegekről van szó, melyeket az az emberi tartás is jellemez, hogy nem „kapni”, hanem munkájával megszerezni akarja családjá eltartásának a feltételeit. Jó szakmunkások, szakalkalmazottak, értelmiségiek vannak együtt e vélekedésben. Hangsúlyozzák, nem szociális jövedelemből akarnak élni, hanem munkájuk alapján. Vagy a főmunkából származó jövedelemből – ha lehetne –, de ha erre nincs mód, keresik az utat, hogyan segíthetnének magukon. 1988-ban még várakozóak, 1989-ban már dühöseek.

E réteg a gazdasági bajokból való kilábalás fontos potenciális résztvevője lehetne. Velük kellene a kilábalást megoldani. Az jellemzi e réteget, hogy általában tudja, mit akar. Most bizonytalan. Rájuk építve teremthető meg a nemzeti összefogás, a közös erőfeszítés. Bírálják a gazdaság bajait elemző szakértők nyilatkozatait, miszerint csak 15-20 éves távon ígérnek az ország lakóinak javuló helyzetet, kibontakozást. Ez a program e réteg számára elfogadhatatlan. Az a véleményük, hogy a vezetésben van a hiba. Olyan politikát igényelnek, amely azonnal változásokat indít be, s amely őket magukat cselekvőképes helyzetbe hozza. Ha lassan is, folyamatos javulást várnak. Ezentúl követhető és ellenőrizhető programokat akarnak. Nem látnak pozitív, a helyzet javítására szolgáló lépéseket. Elegük van az előreláthatóan kudarcra ítélt kísérletekből. A vezetés mindig biztosnak látszik – mondják, mégis rövid távon kiderül, hogy tévedtek. Helyileg a gazda-

sági vezető posztokon mozdulatlansággal találkoznak. Maguk a gazdasági szervezetek, bár súlyos helyzetben vannak, mégsem látszik, hogy lényegesen módosítanák korábbi gyakorlatukat. Úgy vélik, a sajtó leplezései a hatalomátmentés kísérleteit illetően csak a jéghegy csúcsát érintik. Véleményük szerint sokan már régen átmentették magukat, és ilyen terepnek tartják a zöldség-gyümölcs felvásárlás területét, a korszakvezetők egy részét, a benzinkút-rendszert stb.

Nem hiszik el, hogy ha a kormány valóban a kisvállalkozások szélesítésében látja a kibontakozást, miért nem lehet ezek feltételeit megteremteni, egyszerűen engedni. A kormánynak ez a programja rokonszenvvel fogadott, de nem tapasztalják az ezt segítő lépéseket (adó, hitel, számviteli rendszer, anyagbeszerzés, piaci és külpiaci értékesítés stb.). Nem értik a belső piac lezüllesztését, úgy vélik, erre a kormányzat mesterségesen is „rátett egy-két lapáttal”.

Nem fogadják el, hogy évtizedek óta nem lehet piaci viszonyokat teremteni a zöldség-gyümölcs felvásárlás és kereskedelem terén, hogy maffiák uralják a helyzetet, és a termelők és a vásárlók kiszolgáltatottak.

Az adóreform bevezetése előtt sokan előre megmondták – jelezték – azokat a kedvezőtlen következményeket, amelyek valóban be is következtek. Kérdezik, vajon nem lehetett volna az adóreformot másként időzíteni, és nem csak az ár-, bérreformmal együttesen bevezetni, de előbb a gazdaság, a kisvállalkozások működési feltételeit szabadbaddá tenni. Amidőn a kisvállalkozások a gazdaság szerkezetében már erőre kaptak, virágzásnak indultak, akkor kellett volna szerintük bevezetni a reformot.

Nem fogadják el, hogy az ország valutakészletének tetemes részét polgáraink kénytelenek voltak Ausztriában elkölteni hűtőgépjárat, videóért stb. Ebben nem a kedvező útleveletörvényt és a devizához való jogokat, hanem az ipar és a kereskedelem felett uralkodó bürokratikus, gúzsba kötő szabályokat tartják bűnösnek. Tudják, hogy az így kivitt deviza kis része elég lett volna pl. a hazai hűtőgépjárat modernizálására, a kívánatos szintre fejlesztésére. Fogják a fejüket, hogy legalább a kereskedelmi haszon maradt volna az országban. És kérdezik: ezért miért nem felel senki?

Nem nézik kritika nélkül, hogy a piacosítás, a „gazdasági nyitás” egyelőre szemük előtt a tőkeerősebb kereskedői rétegeket hozta csak

cselekvőképes helyzetbe és nem a kistermelőt. Nem a tényleges kis egzisztenciák sokaságát segítette életre kelni. Úgy látják, hogy a tehetőség, az emberi képesség, a szorgalmas munka, az egyéni és családi erőfeszítések még ma sem kapnak szabadabb kibontakozást, elismerést, visszaigazolást. Az egész gazdasági és közigazgatási bürokrácia változatlanul a függőségeket őrzi, adminisztratív és számviteli rendszerünk is béklyókat jelent a vállalkozni szándékozók számára.

A jellemzett réteg zömében a fiatalabb, aktív keresők közül kerül ki, 25-45 év közöttiek. Ez a réteg nagyon „hajtott” azért, hogy a lakást, esetleg kocsi, szerencsés esetben nyaralót és külföldi utazásokat, első helyen pedig gyermekeik taníttatását (különórák, nyelv, zene, sport oktatása), stabil jövőjét megteremtse.

1.2. A társadalom minden rétegében talákoztunk a saját rétegük-től egyénileg véletlen, társadalmi szinten jól belátható okok miatt leszakadókkal. Szociálpolitikai rendszerünk hiányosságai következtében a prevenció kiépíttlensége miatt, eddigiekben is nagy esély volt arra, hogy ha egy családot egyéni tragédia sújtott – pl. egy családtag súlyos betegsége, halála vagy válás miatt –, lesüllyed, nem tudja fenntartani korábbi működését. Ma ennek lehetősége, a lecsúszás veszélye megnőtt.

Eddig is szerencse, egy áldozatos anya, apa, nagyszülő kelleit ahhoz, hogy a kedvezőtlen viszonyok között született gyermek onnan kikerüljön, neki és utódainak már jobb élete legyen. Ennek feltételei ma szűkültek (3). E folyamat modelljét írja le a Humán Reform (1989) egyik tanulmánya.

Nagycsaládosok, gyermeket egyedül nevelő szülők, egykeresős családok, tartósan beteg családtagot gondozók, alacsony képzettségű és keresetű családok, kisnyugdíjasok, szinte egészében vagy nagy részben maguk viselik sajátos helyzetükből következő többletterheiket.

E rétegeket nagyon súlyosan érintették elsőként az adó, majd a továbbiakban bekövetkező kedvezőtlen hatások. Védekezési mozgásterük eleve korlátozottabb másokénál. A jobb, a kedvezőbb években sem tudtak igazán gyarapodni, de ahhoz azért hozzászórtak, hogy egy-egy kirándulást gyermekeik számára biztosítsanak – ha a többieknél szerényebb körülmények között is. Nem okozott gondot néhány forint – jutalomképpen – külön édesség, játék vásárlására. Ha zsebükbe nyúltak, még találtak pénzt e célra. Mára ez is kérdésessé vált. Most a pusztá

megélhető előteremtése vált bizonytalanná számukra. A gyermeket egyedül nevelő anya nem engedheti meg azt a luxust, hogy beteg legyen (4). Elmondják, nincs, aki elvégezze a ház körüli javításokat, ez fokozottabban kiszolgáltatja a gyermeket egyedül nevelő anyát.

„...becsapják, nincs, aki a lakásban megjavítson valamit...” (Csongrád megye)

A nagy létszámú családokban a napi kenyér- és tejszükséglet beszerzése is bizonytalanná vált helyenként.

Több megyében jelzik, komoly gondot jelent az óvodai, az iskolai napközi térítési díjak befizetése (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Csongrád megye). Jelzik, hogy a legújabb térítésidő-rendeztetés sokakat kedvezőtlenül érintett. Megszaporodott a befizetési napokon hiányzó gyerekek száma, mert nem volt otthon éppen annyi pénz, amennyi a befizetéshez kellett volna. A pedagógusok jelzése szerint megnövekedett az iskolákban a napközibe be sem íratott tanulók és a láthatóan éhes gyermekek száma (5).

1.3. Külön szóltak a beszámolók a képzetlen, alkalmi munkából élő, önálló lakással (vagy elfogadható lakással) nem rendelkező fiatal családokról. Közülük sokak életformája, hogy szülői, rokoni kapcsolatokra építve mozognak, költöznek az országban. Rövidebb-hosszabb időt töltenek hol egyik, hol másik rokonuknál, itt húzva meg magukat, olykor gyermekeikkel együtt. Életvitelüket a stabilitás teljes hiánya jellemzi, gyermekeiket nem tudják felelősségteljesen ellátni. Kallódó és zavaros életvitelükkel gyorsan kellemetlenné válnak rokonaiknak. Garázdá, italozó, agresszív magatartás sem ritka körükben. Rendszerint „szálgák” a helyi hatóságok és a rendes állampolgárok szemében. Helyzetükkel azonban érdemben eddig senki sem foglalkozott. Ők azok, akik legelőször válnak munkanélkülivé is. Ellenségesen, elutasítóan nézi őket a környezet s ők is környezetüket. Szüleik, rokonaik hozzájuk hasonlóan szegények, és gyermekeiken, azon túl, hogy befogadják őket, segíteni nem tudnak. Egészében kilátástalan a helyzetük. Egymással a generációk csupán a szegénységen és tanulatlanságon osztoznak. Gyermekeiket gyakran a nagyszülőknél hagyják vagy állami gondozásba kerülnek. Újabb és újabb élettársi kapcsolatokat létesítenek, elköltöznek, majd visszatérnek.

1.4. Külön is szóltak – jelezve a bajok sajátos nehézségeit – az alkoholisták családjairól. Nem látnak változást. Kevés a közvélemény e

lőtt a gyógyult, gyakori a visszaesők példája. A romló helyzetben sem isznak kevesebbet – vélekednek erről a szakértők –, s így a család még súlyosabb kiszolgáltatottságot él át. Egyben jelzik, hogy az alkoholbeteg is nehezebben tűrik a családban, gyorsabban kitaszítják (6).

A bűnöző életmódot folytató személyek családjában kétféle különös veszélyre hívták fel a figyelmet. Az egyik az, hogy a garázdák, az erőszakos cselekményt elkövetők fertőzik családi környezetüket. Szélesebb körben lábra kap az agresszív magatartás. Másrészt olyan példákat említenek, hogy a büntetésvégrehajtás során nem keresnek annyit, amennyi költségtérítésükhöz elégséges, így, amikor szabadlábra kerülnek, ezt utólag munkajövedelmükből vonják le. Ez a módszer nem ösztönöz munkára, és a családot is anyagi veszélyeknek teszi ki. (A konkrét példát Csongrád megyében a cigánycsalád-gondozók említették (7).

1.5. A családok jelzett rétegeit súlyosan érintették a gazdasági hatások. Szűkülni kezdett körülöttük a mozgástér. 1988-ban megindult a VGM-ek gyors visszafejlesztése, a vállalkozások visszafogása, a kisipari, kiskereskedelmi engedélyek visszaadása. A túlmunka vállalásának értelme a drasztikus adóelvonás miatt megkérdőjeleződött.

Nemcsak a fizikai munkások, hanem az értelmiségiek körében is, pl. orvosi ügyeleti díjak, pedagógus túlórák, jutalmak stb. adóval való megcsapolása feszültséget és ellenállást váltott ki. Világossá vált, hogy nem érdemes túlmunkát végezni.

1988 nyarán még kétséges volt, hogyan lesz tovább, 1989-re viszont kitűnt, hogy a *pénzügyi kormányzat győzött*. A családok többsége nem mondhatott le a többletpénzeokről, sőt önkiszákmányolása további fokozására kényszerült (8).

Nem mondhattak le a többletjövedelemről, bármi árat is kell fizetniük érte, azok a családok, amelyek *el vannak adósodva*, többnyire azért, mert állami szociális lakások híján maguknak kellett saját lakásproblémájukat megoldani.

De nem mondhattak le a külön jövedelemről az egykeresős családok sem, pl. ahol az anya a gyermek betegsége miatt nem tud kereső munkát vállalni. Ide sorolhatók a gyermeküket egyedül nevelő anyák közül is sokan. Egyenesen rákényszerülnek, hogy túlmunkát vállaljanak.

Minden réteg érdekelt abban, hogy legalább azt a színvonalat tudja tartani, amit már elért. Ez a családok egy részénél a saját rendszeren berendezett lakás fenntartását, a kocsihoz, az üdülőhöz való ragaszkodást jelentette. Mások még csak éppen elkezdték ezek megszerzését.

Jelentős rétegek azonban az elmúlt évtized relatív fellendülését sem tudták sorsuk javítására felhasználni, nem jutottak elődeiknél lényegesen jobb lakáshoz, iskolázottsághoz, munkához – de megéltek. Fenyezettségüket 1988-ban még kevésbé, 1989-ben már erőteljesen érzékelik.

1.6. *A munkanélküliség.* 1989. november 22-ig az országban 9768 fő vette igénybe a munkanélküli segélyt. Közülük férfi 59,5%, nő 40,5% volt.

Az összes segélyezett 26%-a (2546 fő) újra munkába állt, 4%-ot (421 fő) az együttműködés hiánya miatt kizártak a segélyezésből, és 9% (888 fő) nyugdíjazás, gyed, gyes stb. igénybevétele miatt szűnt meg segélyezett lenni.

Egy munkanélküli átlagosan egy napra 142,- Ft bruttó segélyt kapott, ami havi 4252,- Ft átlagos összegnek felel meg.

A segélyezettek egyötöde (972 fő) több mint fél éve, ezen belül 288 fő több mint háromnegyed éve segélyből él.

A segélyt eddig igénybevevők 58%-a *szakképzetlen*. Közülük 15% gimnáziumi érettségivel rendelkezik (!), 34% viszont az általános iskolát sem fejezte be. A segélyezettek 33%-a középfokú, többségét tekintve szakmunkásképző iskolát végzett, és 9% felsőfokú szakképesítéssel rendelkezik. A segélyezettek 73%-a fizikai, ezen belül 47%-a segédmunkás. 27%-ot tesz ki a szellemi foglalkozásúak aránya.

1989 második felében országosan meggyorsult a segélyezettek létszámnövekedése, és nőtt közöttük az iskolázottaknak a részvétele. Meg kell jegyeznünk, hogy akik 365 napon túl sem tudnak elhelyezkedni, már csak munkanélküli járadékra jogosultak.

Az általunk vizsgált megyékben az *országos adatok a segélyezettek arányát* a következőképpen mutatta:

Megye	A segélyezettek %-a
Békés	4,9
Csongrád	3,6
Szabolcs-Szatmár-Bere	19,1
Zala	0,9

A segélyezettek életkori csoportok szerint %-ban

Megye	20 évesnél fiatalabb	21-25 éves	26-30 éves	31-35 éves	36-40 éves	41-50 éves	51- éves
Békés	2,7	15,9	16,4	21,6	13,4	20,9	9,1
Csongrád	2,3	9,1	15,9	24,1	19,8	22,9	5,9
Szabolcs	3,9	16,1	20,2	20,1	16,1	18,2	5,5
Zala	3,4	4,5	20,2	20,2	15,7	27,0	9,0
Összesen	3,3	11,7	15,7	19,8	10,7	42,9	9,8

Havi bruttó segélyek nagyságmegoszlása %-ban
(forint)

Megye	2000 alatt	2001-3000	3001-4000	4001-5000	5001-6000	6001-8000	8001-10000	10001-12000	12000 -
Békés	3,0	26,3	31,0	19,6	10,4	6,7	2,5	0,5	0
Csongrád	12,5	13,6	22,7	17,0	13,0	11,3	11,0	8,8	0
Szabolcs	8,1	30,0	29,1	15,8	8,2	5,8	2,4	0,7	0
Zala	3,4	14,6	27,0	18,0	9,0	15,7	7,9	4,5	0
Összesen	4,9	23,8	25,2	17,3	10,5	9,5	4,3	4,6	0

A munkanélküliség veszélyeit családi vizsgálatunk során 1988-ban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyétől eltekintve még csak egy-egy településen és egy-egy réteggel kapcsolatban lehetett érzékelni. 1989-ben a fenyegetés általánosabbá vált (9). A tanulatlan, szakképzetlen munkakerő számára jelezték, hogy a munkahely elvesztése már reális veszély, és reményük sincs az újraelhelyezkedésre. A vizsgált területen munka-

nélkülivé válók közül soknak nincs szakképzettsége, használható iskolázottsága. Körükben az a kölcsönkonstrukció, melyet a munkájukat elvesztettek és állást nem találó pályakezdők számára alakított ki a kormányzat, jórészt azért nem funkcionál, mert vállalkozásra nem alkalmasak. (Esetenként felélték a kapott segélyt, kölcsönt.) Az átképzésnek is akadály, hogy tanulni nem tudnak és nem is akarnak. Sokan az általános iskolai alapismereteket sem rendelkeznek. E réteg foglalkoztathatósága csak komplex és intenzív program alapján képzelhető el. Ilyen programok csak helyileg szervezhetőek.

Már megjelent a munkanélkülivé válás első legsúlyosabb leereagálásának formája is. A példa arra figyelmeztet, hogy az emberek nincsenek felkészülve a rájuk váró reális problémákra. Az a felfogás él széles körben, hogy aki munkáját elveszti, csak maga tehet róla, bizonyára rosszul dolgozott. Egy Pest megyei községben nemrég öngyilkossági kísérletet hajtott végre egy fiatalasszony, akinek munkahelyén felmondtak, s akit férje e hírre azzal vádolt, hogy bizonyára ő az oka, nem dolgozott elég jól és szorgalmasan. A feszültséget és a vádat nem tudta elviselni, és pillanatnyi elkeseredésében öngyilkosságot kísérelt meg.

2. Védekező stratégiák

Az első kérdés, amelyet a szakértők maguk is vitattak, hogy egyáltalán beszélhetünk-e a családok, a helyi közösségek, a romló viszonyok átvészelését célzó stratégiájáról. A szakértők egy része úgy vélte, a családok reakciói nem tekinthetők stratégiai lépéseknek. Ösztönös sodródásnak, várakozásnak, kapkodásnak minősítették inkább a reakciókat. A kisközösségek ereje pedig még nem tűnik elégségesnek – véleményük szerint – ahhoz, hogy megtalálják a nehéz helyzetre választukat. Ennek ellenére a tapasztalatok mégis arra mutatnak, hogy történtek sajátos válaszlépések, melyekről beszámolhattak.

A különböző helyzetű családok esélyei arra, hogy egyáltalán védekezzenek, igen eltérőek.

2.1. Helyzeti adottságokkal összefüggő védekezési forma, hogy a különmunkát áttették az adó által nem vagy csak korlátozottan ellenőrizhető területekre. (Feketemunka, mezőgazdasági ágazat példáit említették) (10).

A feltörekvő, tetre kész családok példái a lakótelepülés gazdagodó egyéni esetei. Jó szakmával, szerencséivel, bátorsággal látnak az emberek környezetükben olyanokat, akik a romló viszonyok között is boldogulnak. Valóságos legendává válnak a tömegtájékoztatásból megismert és egyszerű, hozzájuk hasonló emberek közül kikerülő „kazánkirályok” példái.

Az ambíciózus családok jelentős része számára a felemelkedés lehetőségei azonban hiányoznak. Nem tudnak mibe belekezdeni. Sem ötletük, sem tőkéjük. Ha belekezdenek is különféle munkába, többségüket az jellemzi, hogy nem merik feladni a rosszul fizetett, de biztos első gazdasági egzisztenciát. Lengyel László említi (11) e jelenséget. „Félig függő, kettős jövedelmű (bérből-fizetésből és vállalkozói tőke-jövedelemből) élő személyi javakra támaszkodó polgárokról van szó.” Az általunk jellemzett feltörekvő középrétegek közül sokan képesek lennének vállalkozni, és egy idő után a fejlődő vállalkozásokhoz felszívnák a helyi munkaerőt, betanítanák és fegyelmeznék is az elhelyezésre legesélytelenebb rétegeket is. Bértől-fizetésük, fő munkájukat e vállalkozni tudók egyelőre nem adják fel.

Amit különmunkával eddig szereztek, abból épphogy csak felépült, meglett a ház, lakás stb. Felhalmozások kockáztatására nem vállalkoznak, inkább igyekeznek befektetni ingatlanba, tartós fogyasztási cikkekbe, pénztőkeként kamatoztatják. Az eddigi reform, ahogyan az 1968-as reformkísérlet is, nem a termelő, hanem a fogyasztó állampolgári magatartást hozza felszínre.

Erejükből arra futja, hogy a kormányzati intézkedések réseit igyekeznek kihasználni: kedvezőbb külföldi bevásárlások, értékmentés stb.

2.2. A családok széles körében a védekezés legáltalánosabb lépése: a fogyasztás mérséklése. Leszorítják szinte minden életkori csoporthoz tartozó családtag fogyasztását, csak a gyermekeiket igyekeznek, amennyire lehet, megóvni ettől. Erős a törekvés arra, hogy megőrizték a látszatot – egyelőre. Nem akarják a szomszédsággal, az ismerősökkel tudatni, hogy rosszul megy. „Nem akarnak gyengének látszani” (Zala megye).

A takarékoskodás forrása – példaként –, hogy olcsóbb ételeket készítenek, kevesebb és olcsóbb ruhaneműt vásárolnak, otthon varrnak, kötnek stb. Nyáron olcsón vásárolt zöldséget, gyümölcsöt tesznek el télire. Maguk készítik a család frizuráját, olcsóbb szappant, mosószert

használnak, nem veszik igénybe a Patyolatot, maguk mosnak, kevesebbet fűtenek.

Megnőtt a becsülete a kiskerteknek, a saját zöldség-, gyümölcsstermesztésnek, az állattartásnak. Elterjedt a használt gyermekruhák cseréje. Megnőtt az érdeklődés a használt ruhák iránt. A hagyományos leértékeléssel egybekötött kiárusítási akciók és a „Szedd magad mozgalom”, a kedvezményes tüzelő- és egyéb akciók is keresettek. Többen jelezték szinte minden megyében, hogy a községben lakók, az autóval nem rendelkezők, az öregek és a betegek sokszor nem tudnak hozzáférni ezekhez a kedvezményekhez (12). Az Országos Családvédelmi Tanács ezért is tartotta fontosnak 1989 tavaszán akció indítását, mely a beszerzési előnyökkel élni nem képes rétegek érdekében folyamatos társadalmi összefogást indított el.

A megtakarításokban rejlő lehetőségek hasznosítására a családok többsége már 1988 nyarán rákényszerült. Az is kiderült, hogy az előbbi rétegeknél (nagy családosok, beteg családtagot gondozók, öregek, gyermeket egyedül nevelők) a megtakarítások nem fokozhatók. Valóságos beosztási csúcsteljesítmények váltak ismertekké. (Hogyan tud egy idős asszony egy pár csirkeszárnyból egy hétig élni, hogyan lehet egy almát négy napra elosztani, hogyan lehet a piaci hulladékot diszkrétan összeszedni.) Sokan elérkeztek ahhoz a tűrési határhoz, amelyen túl az önkorlátozás, a fogyasztás csökkentése már nem járható út. Ezek a problémák túlmutatnak azon a körön, amely még szociálpolitikával, védőhálóval megoldható (13). Manapság gyakran félreértik a szociálpolitika, a szociálpolitikai védőháló szerepét, lehetőségeit, mint erre Ferge Zsuzsa (1989) felhívja a figyelmet. Ráadásul szociálpolitikánk nem is alkalmas arra, hogy ellátásokat nyújtson olyanoknak, akik nem is óhajtanak a szociálpolitika, a gyengé szegénygondozás alanyai lenni. Nem akarnak bürokratikus apparátusoknál kérelmezni. Munkajövedelmekből, nyugdíjból akarnak élni.

2.3. Sajátos védekezési kísérlet szűkebb körben, hogy főként fiatal városi családok *falvakba települnek.* Saját és családjuk anyagi tartalékaival farmergazdaságot igyekeznek létesíteni. Sokan közülük kellő szakismeret híján súlyos anyagi helyzetbe kerülnek. Nem idős nyugdíjasok is kísérleteznek azzal, hogy olcsóbb megélhetés érdekében a fővárosból, városokból kisebb településekre költözzenek. Ezek a kísérletek azonban csupán egyedi szinteken voltak megfigyelhetőek.

2.4. Az életkori csoportot mint további differenciáló tényezőt említik, így a középgenerációra nehezedő kettős terhet (gyermeküket és idős szüleiket is segítik); a magányos idősök gondjait és a támasz nélküli pályakezdő fiatalok hátrányait.

Ahogy kitűnt, e családok mozgásteret a védekezéshez igen korlátozott.

2.5. Nagy jelentőségű kérdésként foglalkoztak az ország területi differenciáival, amelyek az általános helyzetet egy-egy területen még tovább súlyosbították. Sok évtizedes gazdasági-kulturális fejlődési eltérések az ország régiói közötti helyzeti előnyök és hátrányok formáját öltik. „A gazdasági válság terhei sem országrészek, sem társadalmi rétegek, csoportok között nem egyenletesen oszlanak el, a korábban is hátrányos helyzetű társadalmi csoportok kritikus helyzetbe kerültek, új köntösben jelent meg a szegénység” (Békés megye). Az országrészek közötti eltérések, a falvak és városok közti feszültségek együttesen terhelik az amúgy is súlyos gondokat. Nehéz egy-egy régióban élőknek elviselni – mondták Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében –, hogy „ők az ország Szicíliája”.

2.6. A közösségek eleven, a bajban ténylegesen segítő szerepére nem, illetve csak az egyházakkal kapcsolatban találtunk példákat. Sokak véleményét jelzi egy Békés megyei megjegyzés: „...a romló gazdasági helyzetben az alkoholizmus, válás, megözvegyülés, tartós betegség kiúttalan mocsaraiban támolgókát nem védik természetes közösségi hálók. Az elmúlt évtizedek a meglévőket is szétszabdalták.”

A kép azonban mégsem ennyire kedvezőtlen. Az emberek keresik a megoldást, és belülről érlelődnek erre késztetések, így arra, hogy másoknak is segíteni tudjanak. Elmondották pl., hogy addig jó, amíg ők tudnak másoknak segíteni, és hogy a másoknak nyújtott segítség közben rájönnek arra, hogy nem ők a legrosszabb helyzetűek. A másokon segítest erénynek tartják, és általa önmagukba néznek, tisztábnak érzik saját magukat (14).

Sokakat meglepett az erdélyi menekültek ügyében, majd a romániai forradalom idején megnyilvánuló tömeges, önzetlen segítségnyújtás. Példák sokasága mutatja korábról is, hogy az emberek nem közömbösek, ha őket belülről érintik a problémák, és érzik, hogy személyesen ők tudnak segíteni. Az elmúlt évtizedek gyakorlata erről az ön-

tevékeny segítségről igyekezett leszoktatni az embereket, mondván, hogy az az állam feladata.

A legtöbb pozitív tapasztalatot az egyházak megelégnült tevékenységében találják a szakértők (15). Megemlítik az egyházak lelki támaszt nyújtó és a szegényeket segítő sajátos szerepét. Éppen a beszélgetésben részt vevő egyházi személyek figyelmeztettek arra, hogy nem szabad a problémákat hirtelen az egyházakra zúdítani, és azt várni, hogy minden szociális gondot megoldjanak. A caritas egyébként sem megoldás. Az egyházak növekvő arányban vesznek részt a helyi közösségek alakításában. Minden tisztes összefogást támogatnak.

Az utóbbi időszak társadalmi összefogásai közül éppen az egyházak által megindított mondható a legsikeresebb akciónak: az erdélyi menekültek érdekében folyó összefogás.

2.7. A jó példák között említik a *Nagycsaládosok Országos Egyesületének munkáját*. A NOE társadalmi tényezővé nőtte ki magát az egész országban. A nagycsaládosok stabilitásáról, erkölcsi-erejéről is szóltak.

2.8. Az *etnikai közösségek felértékelődtek*. A folyamat egyre erősödik. Ebben a politikai hatások is szerepet játszanak. Gyulán említettek példaként a német nemzetiségekkel kapcsolatban, hogy az unokák nemzedéke most igyekszik megismerni a régi szokásokat.

Fiatal generációk gyakorlatává válik a nemzetiségi ősöket, örökölt értékeiket öntudatosan vállalni, azokra büszkének lenni.

2.9. Szakmai közösségek, szerveződések hatásai egyelőre nem kaptak a beszámolóban hangsúlyt

2.10. Az *önsegítő mozgások egyelőre szerények, de potenciális feltételei megtalálhatóak*. Főként az egy-egy utcában, lakótömbben élők valamely közös célra irányuló összefogásáról adtak tájékoztatást. Családvédelmi és településvédelmi akciókról is beszámoltak (önálló tanács, elvitt jogkörök visszaszerzése stb.) (16).

Az önsegítés sajátos megoldásának is felfogható az egyik város néhány vállalatának gyakorlata. A kereskedelem kikapcsolásával látják el egymást olcsóbban termékeikkel, ezzel dolgozóikat segítik.

3. Szegénység – szociálpolitika

A gazdasági nehézségek közepette fontos kérdés, hogy a családok, a helyi kisközösségek mellett milyen szerepet vállal magára az állami szociálpolitika. További kérdés, hogy mennyire felkészült jelenlegi s növekvő feladataira. A válaszolók e kérdéseket spontán módon, maguktól érintették. Általánosan hangsúlyozták, hogy nagy veszélynek látják az állami szociálpolitika „kivonulását”, összeroppanását a ráterhelődő feladatok miatt. Szavaikból kitűnt, hogy nagy várakozások élnek bennük a szociálpolitikával kapcsolatban, melyet a kormányzati szervek, a politikusok nyilatkozatai, ígéretei alátámasztani látszanak számukra.

3.1. A szociálpolitikai rendszer bírálata. Teljesen érthetően sok bírálat érte a szociálpolitikai rendszert. Az is természetesnek tűnik, hogy a növekvő elszegényedés közepette a legnagyobb problémát a szegénység kezelésére használt korábbi módszerek és ellátások eleve meglévő gyengeségei és alkalmatlanságai jelentik, s emiatt érte a leghevesebb kritika (17). Különösen sok bírálat érte és nagyon sokféle vonatkozásban a *segélyezési rendszert*. Ez utóbbi eleve alkalmatlan – véleményük szerint – a problémák megoldására. Annak ellenére, hogy már az 1970-es évektől (Munkaügyi Minisztérium, Bakcsi Ildikó tanulmányai) jelezték reformjának szükségességét, kisebb toldozgatásoktól eltekintve gyakorlatilag reformra nem került sor.

A kérdés elméleti vonatkozásairól és egy szociálpolitikai rendszerben a segélyezés szerepéről Ferge Zsuzsa és munkatársai évtizedeken át számos írásban kifejtették álláspontjukat. De korábbi véleményekre is hivatkozhatunk. Hilscher Rezső (1928) „Bevezetés a szociálpolitikába” c. munkájában rámutat arra, hogy a szegényügyben a prevenció nem kap szerepet, s ezért eleve nem lehet eredményes. Csak a meglévő szegénységet kezelheti jól, rosszul. „A szociálpolitika, ha tökéletes berendezkedés, elsorvasztja, elpusztítja, feleslegessé teszi a szegényügyet. A szegényügy terjedelme fordított arányban áll a szociálpolitika tökéletességi fokával. Az a körülmény, hogy szegényügy van, az emberiség szégyene.” A szegényügy legfőbb kezelési módja a szociálpolitikai eszközrendszerben mindmáig a segélyezés. Az univerzális ellátások alacsony színvonala (családi pótlék, nyugdíj stb.), továbbá az alacsony keresetek nem teszik elkerülhetővé, hogy a rendszer ne segélyezéssel próbáljon megoldani nem oda tartozó feladatokat is.

Annak ellenére, hogy a megkérdezett szakértők álláspontja sok mindenben eltérő, néhány fontos vonatkozásban meglehetősen egybehangzó volt álláspontjuk. Ha különböző módon fogalmazták is, de lényegét tekintve megerősítették, hogy alapvető ellátásoknak a *lét jogán* kell járniuk, és ezeket a szociálpolitikának garantálnia kell. Egyértetettek abban, hogy a *munkanélküliséget* minimálisra kell csökkenteni, *veszélyeit* nemcsak a megélhetés bizonytalanságában, hanem az *emberi minőség, életerő tönkretételében is látják*. Ezért nem érzik még jó színvonalú munkanélküli segély esetében sem megoldottnak a problémát. Felhívják a figyelmet a szociálpolitika egyes területein tapasztalható diszfunkciókra, így pl. arra, hogy a szociálpolitikai ellátások kialakult rendszere a legdrágább, bentlakásos intézményi férőhelyek felé tereli az igényeket, mert nem teremt alternatívát azáltal, hogy a családban végzett gondozás költségeihez elfogadható mértékben hozzájárul (idősgondozás, fogyatékos-ellátás, beteggondozás stb.).

Felmerült a társadalmi jótékonykodás, a caritasra való építkezés problémája. Úgy vélik, túlértékeljük ennek lehetőségeit.

A tapasztalatban még mindig találkoznak az ellátórendszerek munkatársai részéről paternalizmussal.

Nagy problémának érzik az ember leértékelődését, mely különösen a kiszolgáltatottságok terén egyre nagyobb méreteket ölt. Hangsúlyozzák visszatérően a nyugdíjak, a családi pótlék és más fontos garanciális ellátások fontosságát.

A társadalmat terhelő nagy problémának érzik, hogy a szegénység fokozódása az emberi kapcsolatokat rombolja. A társadalmi szolidaritás mindennapi példáit nem érzik elégségesnek. Arra utaltak, hogy egy-egy nagy jelentőségű, az országot foglalkoztató kérdésben látható ugyan az összefogás, de a mindennapok gyakorlatában nem figyelnek egymásra az emberek. Így történhet meg, hogy a legsúlyosabb szindrómaszerű jelenségeket mutató családok problémái ismeretlenek maradnak és segítséget sem kapnak sehonnan (alkoholizmus, bűnözés, rossz lakásvizonyok, szakképzetlenség, betegségek a családban).

Szociálpolitikai rendszerünkben benne rejlik, hogy öngyógyító állampolgári kezdeményezések teljes hiányában (egyszerűen nincs erre rendszer alkotva) a drágább és nem is mindig megfelelő színvonalú állami ellátások állnak csak rendelkezésre. Másféle megoldások nincsenek. A bírálatokból kitűnt, hogy a családok a kialakult szociálpolitikai

rendszerben nem az optimális megoldásokat tudják alkalmazni, hanem rákényszerülnek a rugalmatlan szociálpolitikai struktúra által fenntartott megoldásokra.

Az önsegítő kezdeményezések támogatásának hiánya, az ezekkel szemben megnyilvánuló pénzügyi és egyéb bizalmatlanság eleve lehetetlenné teszi a kezdeményezéseket.

A *non-profit* organizációknak a nyugati országokban bevált általános szabályozása helyett egyéni engedmények rendszerével (pl. az egyházi szociális intézmények tekintetében) „adják” a működés feltételeit. A jelenlegi helyzet senkit sem elégít ki, és nem hozza magával a *non-profit* organizációk közismert nagy előnyeit, nevezetesen, hogy *önfejlesztő rendszerek*. Lényegében képződő „profitjükből” csupán a tevékenység szélesítésére, fejlesztésére használhatnak eszközöket. A *non-profit* organizáció rugalmas, a helyi és időszerű feladatokat oldja meg, nagy változatoságra képes és a felhasználók szoros kontrollja alatt áll.

A *non-profit* organizációk rendszerének megteremtése az önkormányzati rendszer, a demokratizmus fejlesztését segíti, annak feltétele.

3.2. Az elszegényedés irányai. A vizsgálat során a megkérdezett szakértők fontos mozzanatként mutattak rá arra a jelenségre, hogy most olyan rétegek elszegényedését észlelik, melyek korábban nem tartoztak a szegények (18) közé. Következésképpen e réteg nem fogadja el saját szegénységét, és azt a kezelési módot sem, amivel a szociálpolitikai ellátások részesítik. Lecsúszó rétegeket jeleznek, relatív depriváción túl a tényleges elszegényedést is tapasztalják, értelmiségiek és középszintű szakalkalmazottak, munkások és kulturális területen dolgozók körében.

Vizsgálatunk során a szegénységnek azon megnyilvánulásaival és rétegeivel talákoztunk legnagyobb arányban, amit a Kolosi Tamás által jelzett („Egyenlőtlenségek a 80-as években”, 1989) új lesüllyedő rétegektől történő megkülönböztetésként – hagyományosnak nevezünk. E réteg létét sokáig nem ismerte el az állam, következőképpen problémái megoldására sem tettek megfelelő lépéseket. Ma a problémákat látva, a szakértők a beszélgetések során fölvetik a *pozitív diszkrimináció fontosságát*.

° Kolosi Tamás említett munkájában úgy ítéli meg, hogy: „A differenciálódás döntő mértékben az aktív keresőkön belül zajlott le. A szélső jövedelmi csoportok közötti különbség növekedésénél nagyobb mérvű volt az átlag körüli csoportok relatív helyzetének romlása... az átlagos helyzet környékén levők lecsúszása, s nem általában a jövedelmek differenciálódása a legtöbb veszélyt rejtegető folyamat ma Magyarországon” (19).

A folyamat veszélyessége belátható. A következőkben várható jelentősebb munkanélküliség az aktív rétegeket sújtja közvetlenül. De számolni kell az általános elszegényedés, a belső piac szűkülése, a fizetőképes kereslet csökkenése miatt tönkremenő sajátos vállalkozó rétegekkel is.

A hazai jellegzetes vállalkozói réteg egy része, a gyengébbek, valószínűleg tönkremennek. Azok, akik a konjunkturális lehetőségeket kihasználták (egyes butikosok, az autókereskedelemben, az utazási irodákban meggazdagodottak egy része stb.), ma tőkájüket nem a vállalkozásba, hanem biztos értékekbe helyezték el, tehát stabilak.

A lecsúszás tényezői szociálpolitikai eszközökkel egyáltalán nem kezelhetők.

A szociálpolitika lényégében a szegénység más, mély és ismert rétegeit sem kezeli, problémáit nem oldja meg.

A társadalmi méretű szegénység problémája szinte minden politikus, gazdasági szakértő beszédében, nyilatkozatában megjelenik. A szociálpolitikára hivatkoznak, melynek feladata szerintük a bizonyos védőháló kifeszítése. Mindez – a szakértők véleménye szerint – meglehetősen felelőtlen dolog, hiszen e feladatra a szociálpolitikának sem eszköze, sem felkészültsége nem elegendő. A szociálpolitikai rendszer ezért a következő időszakban a puffer szerepére lesz kárhóztatva.

Másik problémakör a preventív megoldások hiánya. Ami az elmúlt évtizedekben nem épült ki – kérdezik –, hogyan fog kedvezőtlenebb helyzetben működni?

Felvetődött néhány fontos szemléleti probléma is, így a szociális jogalkotásban még mindig meglévő: „érdemes” – „érdemtelen” kliensekre való felosztás; az „önhiba” mint kezelési kategória. Az a vélemény fogalmazódott meg, hogy az ún. lumpen rétegek tényleges hely-

zetéből kiindulva komplex és intenzív programokra lenne szükség. Sem az iskola, sem a munkáltató, sem a közigazgatás és szociálpolitika eddig nem sokat tett e rétegek helyzetének javítására. Most ezek is kedvezőtlenebb helyzetben, a tartós munkanélküliség által tovább sújtva őket – nehezebben megoldható gondokat jelentenek. Csak egy gyökeresen más felfogásban lehetne e rétegekhez tartozók helyzetén változtatni. A helyi, az áttekinthető, a kisközösségek szintjén lehet kedvezőbb megoldásokat találni. Ilyenek a settlement, a community work, melyek a helyi önkormányzatokkal együtt a szociálpolitika új munkaformáit teremthetik meg.

A jelzett problémák az állampolgári jogok garanciáinak kérdéseivel is összefüggnek. Az említett rétegek nincsenek abban a helyzetben, hogy állampolgári jogaikkal széleskörűen élni tudjanak. Ahhoz őket előbb megfelelő helyzetbe kell hozni. E feladatban a helyi közösségek rendelkezhetnek csak – ha erre alkalmassá válnak – eszközökkel. A humán értékmentés nemzeti programja lehet ez egyben.

4. A család felértékelődése

A vizsgálat során többnyire negatív jelenségekkel kerültünk szembe, s ezekről tájékoztattunk. A család felértékelődése – habár erre a romló gazdasági feltételek is hatással voltak – egészében mégis pozitív jelenség. Jelenlegi s jövőbeni viszonyaink közepette a család erkölcsi támaszt nyújtó, szocializációs szerepnövekedése mellett a család gazdasági és társadalmi helykijelölő szerepe is erősödik.

A válaszok 1988-ban és 1989-ben is egyértelműen a család felértékelődéséről szóltak. Sokan a család óvó-védő szerepét hangsúlyozták. A külvilág növekvő ártó szerepével szemben védelmet nyújt. Mások az erkölcsi értékek újrafelfedezésében leltek a család felértékelődésének magyarázatát. Többen mint általános jelenséget írják le a család felértékelődését, mint fokozódó befelé fordulást, az egyén, a személyiség növekvő érzelmi szükségletét emelve ki. A külső világ bizalomvesztése a család iránti bizalmat erősítette – hangoztatják.

A család felértékelődése azonban csupán azokban a családokban következett be, amelyek „rendezettek”, érzelmileg épek. Az előzőekben leírt védekezési kísérletek a családokban nem lettek volna elképzelhetőek családi összefogás nélkül – állítják a szakértők.

A családi összefogás kulcsszó volt a beszélgetések során. Az elmúlt évtizedekben általánossá vált kétgenerációs családon túl 1988-ban és 1989-ben még inkább a „kitágult”, a háromgenerációs család összefogásának, szorosabb kapcsolatának lehetünk tanúi, ismét azzal a megkötéssel, hogy azokban a családokban, amelyekben eddig is jó volt a nagyszülők generációjával az érzelmi kapcsolat. Sokan kifejezetten előnynek minősítik, ha helyben vagy közeli településen élnek a nagyszülők, mert a konkrét mindennapi segítség csak így értékesíthető. Joseph A. Califanóval (1981) egyetértően (20) úgy látjuk, hogy a kitágult, tehát nem egy fedél alatt élő családok is sokoldalúan segítik egymást. Califano megállapítja, hogy sokan a család dezintegrálódási folyamatát vélik felfedezni, a valóságban ő ennek az ellenkezőjét tapasztalja. Vizsgálódásaink ezt erősítik meg.

A család megindult s valószínűleg növekvő felértékelődése összefügg a család gazdasági funkciójában bekövetkezett, bekövetkező változásokkal is. A család gazdasági funkciói közül az elmúlt évtizedekben a termelési, a javak létrehozására szolgáló feladatok nagyon mérséklődtek. Fogyasztási egységként való működésük kapott nagyobb szerepet. A kétkeresős, egy-két gyereket nevelő kétgenerációs családokban a városias életmintákat követték. A család termelő, szolgáltatást végző közös munkája helyett a szülők munkahelyükön végzett feladataik alapján szerzett jövedelmeik közös elosztása és fogyasztása került előtérbe. A gazdasági funkció két oldala, a javak előállítása és a fogyasztás közül az utóbbi került előtérbe. Cseh-Szombathy László (1979) leírja, hogy e funkción belül az eltolódás folyamata hogyan megy végbe (21). H. Sas Judit (1973) (22) Békés megyei életmódkutatások kapcsán rámutat arra a folyamatra, mely a termelési funkció csökkenésével függ össze, s melynek tünete volt, hogy a gyermekeket felmentették a korábban végzett tradicionális segítő feladataik alól. Buda Béla és Hajnal Albert (23) „A család természetéről” írt tanulmányukban szintén foglalkoznak a gazdasági funkció átalakulásával a 70-es években.

A mostani romló gazdasági helyzet kivédésének egyik fontos tényezőjévé vált, hogy a család munkamegosztással, összefogással kiadásokat kímélő feladatok egész sorát maga látja el. Ez azonban csupán egyik oldala a gazdasági funkció termelő-szolgáltató feladatának. Meg kell említeni ennek kapcsán a nagyszülői generáció tapasztalatainak, életvezetési technikáinak jelentősen megnőtt szerepét.

A nagymamáktól lehet megtanulni azt, hogyan lehet olcsóbb ételeket készíteni, saját ruházatot varrni, télre megtermelni és eltenni gyümölcsöt, zöldséget stb. A nagypapák segítenek a ház körüli javítások elvégzésében, szerszámok és eszközök rendben tartásában.

Az előzőeken túlmutatóan a családi jövedelem, többletjövedelem megszerzésében is egyre jelentősebb a szerepe a három generáció összefogásának. A túlmunkában, a kiegészítő jövedelem megszerzésében a nagyszülői generáció is esetenként részt vesz. Elsősorban a mezőgazdasági jellegű munkákban segítenek. De pl. a boltban néhány órát kisegítenek, amíg a szülők túlmunkával elfoglaltak, ellátják a gyerekeket, a háztartást stb. A vállalkozások jellegzetes formája a családi kisvállalkozás. Ott nyilvánul meg legkézzelfoghatóbban a kitágult család együttműködése. De más formákban is tapasztalható és várhatóan növekvő jelentőségű a családi keretek között vállalt és közösen végzett tevékenység. A gyermekek is egyre inkább besegítenek a közös munkába.

A nagyszülői generáció egyéb irányú élettapasztalatai is felértékelődnek. Az ő információik alapján tájékozódnak gyermekeik és unokáik, hogyan is volt a kulákkérdés, a tsz-szervezés, az államosítás, egyáltalán milyen volt a régi világ. A nagyszülőktől a korábban szinte titokban az unokáknak átadott erkölcsi értékek, mint pl. vallási szokások, magyarságtudat stb. is igazolást nyertek és legalitást kaptak.

A rokonsági-háló, a szélesebb családokhoz fűződő kapcsolat nem mutat közeledést, sőt többen nyilatkoztak úgy, hogy az inkább lazulást mutat. Vagyoni különbségek esetén kölcsönösen kerülnek egymást a rokonok (irigységtől, fölényeskedéstől tartva). A kapcsolatok ilyen esetekben a nagy ünnepekre való jókívánságokból állnak, és évi egy-két találkozásra korlátozódnak.

Megemlítették, hogy megváltozott az a szokás is, hogy keresztszülőket a rokonságból válasszanak. Helyette inkább a barátokat, szomszédokat kéri fel erre.

Külön megemlítik a veszélyeztetettnek tekintett családokat. A család felértékelődése ugyanis nem tapasztalható a felbomlott vagy bomlóban lévő családokban. A család összefogásának, mint értéknek az elvesztése tovább súlyosbítja azok helyzetét, akik egyéb okok miatt is kedvezőtlen körülmények között élnek.

Kiemelik az általános, őket sújtó gazdasági hatások ellenére legstabilabb értékörző nagycsaládokat. Olyan többletérték jelenlétéről adnak számot, amelyek igen figyelemre méltóak.

Buda Béla (1989) megállapításait (24) látszik igazolni a család felértékelődése: „Mint alapvető társadalmi intézmény a család meglehetősen ellenáll a változásoknak. Totális társadalmi rendszerekben, erőszakos intézkedések hatására látszólag nagymértékben és gyorsan át lehet alakítani bizonyos vonásait, de idővel szembetűnővé válik, hogy a család kompenzálja a változást.” Buda Béla ugyan e tanulmányában arra is felhívja a figyelmet, hogy a család látszólagos egyszerűsége ellenére is bonyolult szervezet.

A vizsgálat egésze azt sugallja, hogy az új helyzetnek megfelelően a család felértékelődési folyamatát elemezve, a helyzet javításának, a családműködés feltételeinek biztosítására – minden rétegben és sokféle eszközzel és módon - kell törekedni. Ez egyre kevésbé lehet valamely rezort (szociálpolitika, oktatás stb.) feladata. A társadalom teljes önszerveződő erőinek részvételével lehet csak eredményt elérni.

SZEMELVÉNYEK–JEGYZETEK

1. Részlet a vizsgálati előfeltevésekből:

A múltból jól ismertek az egyének számára biztonságot nyújtó há-
lók, amelyek nem engedték meg, hogy a családi, a települési, az etni-
kai, a vallási, a szakmai stb. közösség hagyja tönkremenni tagjait. Ha-
bár a korabeli gazdasági-társadalmi színvonalon, de mégis számítani
lehetett a különféle közösségek segítségére. Pl. a városba szakadt, ott
állásban lévők iratlan kötelessége volt, hogy segítsék a falujukból, a
rokonságból reménytelenségükben munkát keresni városba jövőket
kapcsolataikkal, pénzzel, átmeneti lakáslehetőséggel és étellemezzel. A
nagy világválság éveiben Amerikába kivándorlók számára is sokan ad-
ták össze a hajójegy árát, amit később viszonzni illett stb.

Van-e a mai társadalomban a kisközösségek szintjén jó példa a kö-
zösségi összefogásra, mire számíthatnak azok a családok az állami
szociálpolitika ellátásaiból s azon túl e közösségek részéről.

Az 1968. évi reformkezdeményezések nyomán megindult jelentős
magánérés lakás-házépítés, a nyaraló, üdülő, telek-házépítés során a
munkában nyújtott köicsönös segítség igen elterjedt példáival lehetett
találkozni. Mostanában a közös érdekek alapján az elvitt tanács, a hi-
ányzó autóbusszjárat, iskola, víz, a környezetet veszélyeztető tényezők
stb. miatti összefogások a leggyakoribbak. Mi a helyzet e téren 1988-
1989-ben?

Arra a helyzetre, amely máris gondokat okoz és e gondok még nö-
vekednek is, aligha elégségesek az előbbi megoldások.

A jelenlegi helyzetben igen valószínű, hogy a családok döntő több-
sége számára felértékelődik a család. A kedvezőtlen gazdasági hatások
a családok összefogását erősítik, mert csak egymást segítve tudnak úr-
rá lenni a gondokon, bajokon.

Ez azt is jelenti, hogy a mára általánossá vált kis családok (szülők
és gyermekeik) és a tőlük többnyire külön, sőt gyakorta távol élő
nagyszülői generációval szorosabbá válik a kapcsolat, az együttműkö-
dés. Ha a család egyik tagját betegség sújtja, elveszti állását, anyagi
létleproblémák fenyegetik, úgy érzik, elsődlegesen saját családjukra szá-
míthatnak.

Megnő a család és a kitágult nagyobb család kapcsolatán túl a rokonsági szálak jelentősége is. A testvérek, unokatestvérek, keresztszülők, az egész rokonsági kapcsolat is riadóztatható, ha konkrét segítség kell, pl. anyagi eszközök új vállalkozáshoz, állásszerzés stb.

Az feltételezhető, hogy a családok többségénél a bajok, a gondok esetén a család mindig is segítően áll tagjai mellett. Ez a családok egy része számára reális, mozgósítható erőforrás. Az erős támaszt – akár csak lelkiekben is – nyújtani tudó nagy család a helyzet elviselésére, pozitív családi stratégiákra, kiutak keresésére inspirál. A reménytelenségtől és az ebből következő beletörődéstől, eltunyulástól óvja meg tagjait.

A családok más csoportjai számára ez nem járható út, mert pl. nem rendelkeznek működőképes családi háttérrel; elhidegült, rossz kapcsolataik miatt nem számíthatnak saját családjukra stb.

A családok feltehetően kisebb csoportjai számára az a tény, hogy senkire sem számíthatnak, a céltalanság, a reménytelenség, a másképp élés alternatíváját hozza magával. Ha eddigi nehéz életük még rosszra fordul, sorsukat tetézheti a beletörődés, vigaszért még több alkoholhoz fordulnak stb.

Különösen nehéz helyzetbe kerülnek azok a családok, amelyeknek életét pl. egy deviáns családtag, alkoholista, bűnöző életmódot folytató férj stb. eddig is nehezítette. Ugyancsak fokozott gondok között kereshetik a kiutat azok a családok, amelyek csonkák. A válás, megözvegyülés következtében gyermeiket egyedül nevelő szülők a romló gazdasági helyzetben, létbizonytalanságok közepette gyakorta kerülhetnek most nagyon súlyos, általuk megoldhatatlannak ítélt, nehéz helyzetbe.

Különösen így van ez, ha mindezt még egy gyermek vagy más családtag súlyos, tartós betegsége is nehezíti. E családok s az e családokban élő gyermekek, betegek, öregek számára nyilvánvalóan fontos a helyi közösségek, a helyi társadalom tapintatos, de mégis megnyilvánuló támasznyújtása.

2. ....„A változásokat kapkodásnak érzik, s így ők is kapkodásra kényszerülnek.” (Békés megye)

....„Etikátlannak érzik a közélet terén kialakult helyzetet, milliók eltulajdonítását, azt, hogy az emberek napi megélhetési gondok között élnek; korrupció, hatalmi pozíciókkal való visszaélés.” (Békés megye)

....„Mindez kihat az emberek szakmai és emberi önértékelésére, hiszen jövedelmünkön keresztül a társadalom értékeli bennünket. Alig van olyan szakmai réteg, amely az utóbbi időben ne panaszkodott volna alulértékeltiségről, presztízsvesztéséről. Társadalmi közérzetté lett az alulértékelttség, a mellőzöttség érzése. Hatása bezárkózás, atomizálódás, törekvés az elveszett fogyasztási szint, illetve legalább látszatának megőrzésére. Ennek következtében is minden bizonytalansággal vált a család.” (Zala megye)

....„Az emberek segítséget várnak és megbízható, követhető útmutatást, a kitűzött célok megjelölését.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....„A labilitás jelei már mindenütt megtalálhatóak. A családok a kedvezőtlen gazdasági változásokra *nem voltak felkészülve*, így stratégiájuk sincs kialakítva. Védekezési reakciójuk inkább ösztönösnek és ötletszerűnek tűnik. Szeretnék fenntartani az eddigi életükre jellemző szorgalmon alapuló életformájukat, viszont egyre inkább azt érzik, hogy jövedelmeik nem állnak arányban az elvonásokkal. ...Hosszú távon az adórendszer elnyomorodást eredményez. Az intézkedések mögött nem érzik a jobbító szándékot” (Gyula). ....„Félelemmel, aggodalommal, szorongással, bizonytalansággal néznek a jövő elé, emiatt egyre idegesebbek, nyugtalanabbak az emberek” (Csongrád megye).

....„Mindnyájan érezzük, hogy nagyon túlterheltek vagyunk, egyéni, családi életünk, anyagi létfeltételeink előteremtésének feladatával sokkal rosszabb a helyzet, mint korábban. A leterheltséget és fáradtságot azonban nem csupán, s megkockáztatom, nem elsősorban a ránk háruló rengeteg munka miatt érezzük, hanem a manapság oly sokat emlegetett perspektívatlanság miatt. Szorongás és félelem van bennünk a jövőnkért, annak tudatosodása, hogy nem személyes teljesítményeinkkel tudjuk befolyásolni boldogulásunkat.” (Zala megye)

....„Magasan kvalifikált értelmiségi fiatalok nem tudnak ruhát venni gyermekeiknek”. (Csongrád megye)

....„Most egy olyan csatavesztésben vagyunk, ahol nem is az ellenség rombol, hanem a saját elbizonytalanodásunk”. (Gyula város)

3. Gayer Gyuláné: A szociálpolitika reformja – a reform szociálpolitikája. In: Levendel László – Zelnik József (szerk.): Humán reform. Budapest, 1989, 37-41.

4. ....„A gyermeket egyedül nevelő családok élete szigorúan keményre vált. Az ilyen szülőnek még betegnek sem szabad lennie.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....„Általános jelzés, hogy a gyermeket egyedül nevelő anyák már nem tudják a napközit és a táborozást befizetni”. (Békés megye)

....„A beteg családtagot gondozó családokban még a jövedelem-egyensúlyozó taktikák, a spórolás sem jöhet szóba”. (Békés megye)

....„Fogyatékos gyermeket nevelő családban tragikus a helyzet. Ahol beteg családtagot ápolnak, csak pénz nélkül tehetik otthon, akár öregről, akár gyerekről van szó. Az emberek nem értik, mert az intézetben 7-8 ezer forint a havi költség, otthon pedig a családban kevesebért is ápolnak a rászorulókat. Sokan nélkülöznek azért, hogy saját beteg, öreg családtagjukról otthon gondoskodjanak.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....„Súlyos beteget gondozó családban biztos – különösen ha töredékcsaládról van szó –, hogy az egészséges is tönkremegy a gondozásban. Mennyiségileg is nehezebb ellátni a tennivalókat. Amennyiben súlyos beteg van a családban, egy jól működő, nem nyomorgó család esetén a legkedvezőbb megoldást lehet találni, és még összetartóbbá tudja tenni a családot. Ott, ahol emiatt vált romhalmazzá a család, az ellehetetlenülés nagy sebességgel fokozódik”. (Zala megye)

..... a hét éve elkezdett családi ház építkezését sem befejezni, sem abbahagyni nem lehet. Nincs pénz építőanyagra és ott a beteg családtag, akit gondozni kell. Senki sem segít rajtuk. A továbbjutásban nincs, aki segítsen. Ha egy különleges OTP-kölcsönhöz hozzájutnának, nem kellene idegileg felörlődniük... Egy másik hatgyermekes család lakókáskálváriája is példa jellegű, mennyi keserűség, bánat hárul az ilyen, egyébként is sok terhet viselő vállára. A szakigazgatás ne az íróasztal mellett döntsön, ugyanis a segélyek elbírálásának módját a gyerekek számával is kalkulálva kellene kialakítani (nem mindegy, hogy hat gyerek van vagy egy gyerek).” (Zala megye)

....„Helyi önkormányzatra lenne szükség, a családvédelmi tanácsok akkor tehetnének igazán sokat.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg és Csongrád megye)

....„Anyagi gondokkal küszködnek, hiszen a beteg gyerek gondozása leköti az édesanyát, csak az apa keresetére lehet számítani, a 8 éves kislány cukorbeteg is. Minden nap reggel és este az édesanya adja be az inzulint. Éjjel-nappal rettegés, nagy pontosság az étkezésben, mindezt szűkös jövedelemből. Ráadásul minden hónapban háromszor a megyeszékhelyre kell utazni a beteggel. Ilyenkor az édesapa sem tud

dolgozni, persze fizetés nélküli szabadságot kell kivennie. A másik két otthon maradt gyerekre még külön felügyeletet kell biztosítani... Így sorolhatnám még a hátrányokat konkrét példákon keresztül, de hány ilyen esettel találkozunk, számossal.” (Zala megye)

5. ....„Az óvodai napközi otthoni és az iskolai napközi térítési díjak rendezése olyan következménnyel járt, hogy nemcsak a korábban is szegény rétegek, de a rendezett helyzetűek közül is sokan befizetési napon nem küldik be gyerekeiket, mert éppen nem tudják összeszedni a szükséges pénzt otthon. Bár fontos lenne a gyerekek számára, sokan kiveszik őket a napköziből, mert nem tudják fizetni. A rendezés egy- séges megoldása nem könnyített a helyzetükön, mert olyan alacsony az egy főre jutó jövedelmük, hogy korábban nem kellett ennyit sem fizetniük. Hasonló ez ahhoz, amit az idősök klubtagsági és öregek nap- közí díjaival a rendezésnél elkövettek.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg me- gye)

....„Igazán nem lenne túlzás, ha a növekvő szegénység miatt az isko- lákban ingyenes gyermekétkeztetés valósulna meg. Sok az éhes gyerek, kóvályognak az iskolában, tejre, gyümölcsre lenne szükségük.” (Csongrád megye)

....„Anya a három gyereket egyedül neveli. Napközi fizetési idő- pontban nem küldték a gyerekeket. Vajon mit esznek olyankor? Sok az alultáplált.” (Zala megye)

6. ....„Italoznak a nők is. Ilyen nagy mértékű alkoholizmus nem volt még. Nem korlátozzák az ivást, nem veszik tudomásul az árváltozást, azt mondják sokan – én iszom, de nem eszem. A családnak semmikép- pen sem jó.” (Csongrád megye)

....„Az alkoholisták családjában semmi sem változott. Ma is ugyan- az a helyzet. Minőségileg semmi sem változott, csak a nagyságrendek változtak. A család problémája súlyosabb. Ami kilátástalan volt, most még kilátástalanabb. Legfeljebb a család előbb veszíti el összetartó erejét, fegyelmét és rakja ki a szűrét a betegnek.” (Békés megye)

....„A családok helyzete romlott, mert az alkoholisták ugyanannyit isznak, mint korábban, így a családnak még kevesebb marad.” (Sza- bolcs-Szatmár-Bereg megye)

7. ....„hiszen nem attól válik bűnözővé valaki egy társadalomban, hogy kevesebb a pénz, az élelem, hogy nem jut zsírra meg kenyérre, hanem látják a társadalom teljes ellehetetlenülését.” (Békés megye)

....,A bűnöző életmódot folytatók száma nőtt. A közbiztonság különösen azokban a családokban, ahol garázda, erőszakos cselekmények elkövetői élnek – romlik.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....,A bűnözők családjai, különösen a gyerekek, egyre jobban szenvednek a kísérő agresszivitástól. Késsel fenyegetőznek stb.” (Csongrád megye)

....,A falu lakosai is félnek találkozni az egyre agresszívabb szabaddult bűnözőkkel.” (Csongrád megye)

....,Adóssággal jön ki a börtönből, mert nem keresett annyit, amennyit az élelmezésért térítenie kellett a börtönben. Amikor kikerül, ha dolgozni kezd, adósságát levonják a keresetéből.” (Szeged)

8. ....,Kevesen vannak, akik abbahagyják a többletmunkát. Nem is tehetik meg, olyan alacsony a főfoglalkozásból származó jövedelem, hogy abból nem tudnak megélni.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....,A megkérdezettek körében csak kevés esetben tapasztalható, hogy feladják a korábbi kiegészítő jövedelemnövelő munkát. A többség szorgossága még csak fokozódik.” (Csongrád megye)

....,Sokan mondták, abbahagyják a különmunkát, mert csak időt vesztesgetnek, mégsem keresnek, és otthon sincsenek (3 gyerekes apa kifakadása). Mégis tovább dolgozik.” (Gyula)

....,A helyzetet s annak romlását tartós jeienségnek feltételezzük, nem tudjuk, hol és hogyan segítsünk magunkon – tehát még jobban hajtunk.” (Zala megye)

....,Rendkívül nagy a családok eladósodása a megyében: 100 forint betétre 180 forint kivét esik. A családok többsége csak az élethez éppen szükséges javakkal rendelkezik. Nincs lehetősége arra, mint korábban, hogy egy kis takarékoskodással nagyobb dolgokat, tartós fogyasztási cikkeket megvegyen.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

9. Az adatok forrása ÁBMH tájékoztató 1990. január.

....,Az a konstrukció, mely a munkájukat elvesztett és álláskereső pályakezdők számára született, jórészt azért nem funkcionál, mert a tanulatlan emberek nem felkészültek a vállalkozásra, és eddig elsősorban ők veszítették el munkájukat.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg)

....,A Minisztertanács által elfogadott foglalkoztatási alap nagyjában és egészében alkalmas választ adni a problémára. A meghosszabbított felmondási idő, az elhelyezkedési támogatás, az átképzési támogatás (amely kiképzést és reszocializációt is magában foglal), valamint az újratekzési támogatás, továbbá a munkahelyteremtő beruházások, ha helyileg rendelkezésre áll az emberek számára minderről az infor-

máció, segítséget adhat a munkájukat veszítették számára.” (Zala megye)

....,1988-ban a munkanélküliség fenyegetését még nem éreztük komolynak. Az emberek önmagukat győzik meg, hogy ez velük nem történhet meg. Azt hiszem, ha ez mégis bekövetkezne, teljesen készületlenül, kiszolgáltatva éreznék magukat az emberek, aminek a következményei kiszámíthatatlanok.” (Békés megye)

....,A munkanélküliség első csapásai azokat sújtották, akikről a munkahelyek részben szubjektív okok miatt meg akartak szabadulni. Az ilyen emberek más munkahelyeken sem találtak elhelyezkedési lehetőséget. A más megyéből elküldött és hazatérő munkanélküliek helyzete is súlyosbítja a megyei helyzetet.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....,Egy eddig három műszakban dolgozó, gyermekét egyedül nevelő fonónő hosszadalmas betegségei után egyműszakos állásra szorulna, de nem tudnak neki ilyet szerezni. Ilyen példa sok van, ezek a jóakarat ellenére rendezhetetlen ügyek. Előre lehet tudni, hogy megfelelő segítség hiányában a család a társadalom peremére szorul, és minden rossz bekövetkezhet.” (Zala megye)

....,A realitás az, hogy a 8 általános iskolai végzettségű szakképzetlen nők számára helyben nem lehet egyműszakos munkát találni, hiába van több gyerekük, beteg gyerekük, egyetlen kereső. Ki oldja ezt meg?” (Zala megye)

10. ....,Állami garanciák, a piac tényleges szabaddá tétele kellene, még mindig gátak, bürokratikus adó- és adminisztráció-tömeg; bukta-tók; az egyszerűbb szakmához értő, de ettől féltő vállalkozó inkább lemond, mert fél, hogy amit szerzett, házat, kocsiját is ráfizeti egyszerűen azért, mert nem érti a csűrő-csavaró részét (számvitel, adóbevallás stb.).” (Békés megye)

....,Sokat segíteni magukon az emberek nem tudnak. Lemondással próbálnak élni. Ebből azonban több a feszültség és az idegesség. Általános a befelé fordulás, a külső dolgok iránti érdektelenség.” (Csongrád megye)

....,Nem átmeneti jelenségről van szó, nincs is stratégia, hogyan lenne az egyéneknek, ha a politikusoknak sincs. Ebből a helyzetből a megkérdozettek a közeljövőben nem látnak kiutat. Nem tudnak magukon segíteni.” (Zala megye)

....,A legáltalánosabb, a legszélesebb körben gyakorolt módszer a takarékoság. Nagyfokú a beosztás. A fiatal családok jelentős hányada nem is ismeri igazán, hogyan kell beosztani. A kétkeresős családokban

korábban nem okozott gondot, hogy a gyerekek mindent megvegyenek. Most már ez nem megy.” (Békés megye)

„Ez a vidék Magyarországa, beleértve az alföldi régiót is, ma szinte az elviselhetetlenség határáig elmegy a második foglalkozás ápolásában és gyakorlásában, és inkább az tűnik ki, hogy még további tartalékokat igyekszik ebben a kérdésben felvonultatni. Hozzá kell tennem azt is, hogy már az elmúlt négy-öt évnek a tapasztalata azt igazolja, hogy elviselhetetlen károsodással jár a 14-16 órás munkavégzés.” (Gyula)

„Megyénkben általánosnak mondható gyakorlat, hogy a családok mezőgazdasági munkából szerzik kiegészítő jövedelmüket. Adózása kedvezőbb. Sokan dohánytermesztéssel, uborkával, gyógynövennyel próbálnak pénzhez jutni. Ezek kiegészítő jövedelemszerző munkák, rendkívül nagy mennyiségű többletenergiát igényelnek. Bérleti díjakat is fizetni kell a földért, közlekedési költség is terheli.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

„A vizsgált családok valamennyi tagját a beállott körülmények kényszerítik arra, hogy újabb munkalehetőségeket kutassanak fel, pl. konyhakert műveléséhez földet bérelnék. De túlórát vállal még a két gyereket egyedül nevelő anya is: 10-12 órát dolgozik naponta, hogy megéljenek.” (Zala megye)

„A romló helyzet a kreatív rétegekben inkább további jövedelemszerzésre sarkall. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az életvezetésük már katasztrofális.” (Gyula)

„Életkörülményeik javításának lehetőségét a saját szükséglet családon belüli megteremtésében látják. Ennek kapcsán erősödik a városvidék összefogása.” (Gyula)

„A falusi ember nem gondolkozik azon, hogy leálljon, dolgozik. Karfiollal próbálkoznak például.” (Zala megye)

11. „Lengyel László: Hajnalban című „a 2000” 1989 decemberi számában írja: a magyar középosztály nem független egzisztenciák százazreit foglalja magában, akik a vállalkozói vagy tőkejövedelemből élnek, illetve szabadfoglalkozásúak, akiknek civil öntudatát jól körül-bástyázott magántulajdon erősíti – legyen az föld, kisüzem vagy értékpapír-tulajdon –, hanem félig függő kettősjövedelmű (bérből-fizetésből és vállalkozói és tőkejövedelemből élő), személyi javakra támaszkodó polgárokról van szó. Ebbe a középosztályba inkább beletartozik az elit munkás, mint a teljesen függő pedagógus.”

12. Az Országos Családvédelmi Tanács és a megyei, városi családvédelmi tanácsok 1989 márciusában akciót indítottak „Törődjünk egymással” címen. A cél az volt, hogy segítsük azokat, akik igénybe vennék a kedvezményes vásárlási lehetőségeket, de nem képesek rá, mert betegek, öregek, nincs autójuk, nem tudják a szállítást megszervezni (burgonya, zöldség, tüzelő stb.). A felhíváshoz csatlakoztak a külföldre családdal foglalkozó egyesületek és szervezetek.

13. Ferge Zsuzsa: A negyedik út című tanulmányában (Valóság 1989. 4.) írja: „...a szociológusok régóta bírálják a magyar szociálpolitikát, azért, mert a háló olyan lyukas, hogy sokan átestek és átesnek rajta. A „védőháló” azonban csak az utolsó eszköz. Ha túl sokan zuhannak bele, a biztonsági háló leszakad. A társadalom és a szociálpolitika alapvető funkciója a megelőzés, annak érdekében, hogy minél kevesebben hulljanak a hálóba.”

14. „...Amíg segíteni tudok, és nem én szorulok segítségre, megvan az illúzióm, hogy mi még nagyon is jó helyzetben vagyunk.” (Békés megye)

„...Ebben a helyzetben szükség volna a kialakult életkeretek átrendezésére, életmód-mintáink, fogyasztási szokásaink megváltoztatására, ehhez pedig értékrendünk módosítására, a teljesítmény és az öröm újfajta harmóniájának megteremtésére. Jó volna megtanulni az igényeink és lehetőségeink ellentmondását, s azt konkrétan és reálisan látni. A kettő feszülő távolságát úgy is közelíteni, hogy az igényeinket csökkentjük, és nem a lehetőségeinket feszegetjük. Megtanulni tudomásul venni, hogy ezek az ellentmondások tartósak, velük élünk, általunk meg nem oldhatóak. De némileg olthatóak és dinamikus egyensúlyban tarthatóak. Ebben segíthet a mások felé fordulás. Magam mögött hagyom saját gondjaimat, súlyos emberpróbáló élethelyzetekkel próbálok azonosulni, ez olyan tapasztalás, mely sokat segít a saját gondokkal való küzdelemben. Segít, ha másnak tudok segíteni.” (Zala megye)

„...Segítek, mert éppen az én segítségemre van szükség, és módomban áll segíteni. De ha bajba kerülök, feszengés és megalázottság nélkül fogadom el attól a segítséget, aki tud és akar adni. Miért ne tudna hatni ez a szemlélet szélesebb körben, mint ahogyan ma szűk baráti körben érvényesül.” (Csongrád megye)

„...Titkolni igyekszik ki-ki a gondjait, megvallani a bajokat gyanús és gyengeségre vall. Gyengének látszani pedig a többség szemében esélyvesztést jelent.” (Békés megye)

....„Hasonló gondban és élethelyzetben természetes a bizalmon alapuló kölcsönös segítség.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....„Ha jóindulatú és segítőkész embereket tételezhetünk fel magunk körül, akkor könnyebben átvészélhetőek a bajok.” (Békés megye)

15. ....„A családokat jelen helyzetükben segítő közösségek közül az egyházak tesznek a legtöbbet. Elsősorban ami az egyének és a családok gondjait-bajait illeti.” (Békés megye)

....„Az egyház jól ráérezett, hogy ilyenkor, a társadalmi problémák megnövekedése idején nagyobb szükség van rá és könnyebben lehet a lélekhez hozzáférni.” (Békés megye)

....„Emberséges a vallás jövőben is várható szerepnövekedése. A mindennapi durvaság állapotában ez nagyon fontos. Az emberek örülnek, hogy templomba mennek.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....„A helyi egyház évek óta folytat ruhagyűjtést, szociális munkát. Fellendült nemcsak az anyagi, de a lelki támasznyújtás is.” (Csongrád megye)

....„Az egyház tevékenységét illetően nem a konkrét anyagi segítséget tartjuk a legfontosabbnak, hanem azt a tényt, hogy az egyház képviselői minden emberi dologban nyitottak a hozzájuk forduló gondjai-problémái iránt. Más szervezetekre ez a türelmes megértés nem jellemző.” (Békés megye)

....„Nem szabad kizárólag az egyháztól, a vallástól várni az eredményt, egy-két év alatt nem változnak belül a dolgok. Félttem az egyházat a csodavárástól.” (Szeged)

16. ....„Nagy az összetartás a cigányközösségekben. A nemzetiségeknél is erősödik, és kiemelkedő az, ami az erdélyi menekültek érdekében történt.” (Csongrád megye)

....„A helyi önkormányzatok még hiányoznak. A tanácsok pedig változatlanul bürokratikus hivatalok.” (Zala megye)

....„Egy-egy lehatárolódó érdekkörben, mint pl. egy újonnan felparcellázott utcában építkezők körében kölcsönösségi alapon sokféle összefogás létezik.” (Zala megye)

....„Legnagyobb összefogás a megyében az erdélyi menekültek megsegítésére valósult meg.” (Békés megye)

....„A nagycsaládosok nem akarnak és nem is tudnak csak a mának élni.” (Békés megye)

....„A helyi nagycsaládosok egyesülete tartalmas és sokat ígérő munkát indított el.” (Zala megye)

....„Nagyon érdekes dolog ez: a nagycsaládosok túrik legjobban életünk legnehezebb következményeit. Megint csak azt érzem benne, hogy fegyelmezettek.” (Gyula)

....„A nagycsaládos mindig olyan kohéziót és erkölcsi értéket tud teremteni még az ínségből is és a sóvárgásból is. Az úgynevezett klottgatyás gyerek (állítom, hogy) ad egy bizonyos tartalékot az embernek ma is. Olyan erkölcsi tartás a nála még rosszabb helyzetben lévőkben is, amely átsegít a nehézségeken.” (Gyula)

....„Néhány helyen az emberek jobban odafigyelnek egymásra egy-egy közös cél érdekében. Ezek általában gazdasági jellegű érdekek. Települések önállóságáért Csabacsúd, Örménykút, Gyarmatendrőd stb. példái.” (Békés megye)

....„Főként a fiatal családok körében, építkezésnél kölcsönös a segítség, gyermekfelügyelet és szállításnál az összefogás. Kell is, mert nagy az eladósodás.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....„A nagyállói családvédő egyesületről, eredményes munkájáról tehetünk említést.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....„A lakótelepeken egy-egy házban előfordul önszerveződés. Panaszolják, hogy ezeket a tanács nem segíti, ellenzi.” (Szeged)

17. ....„Aktív kereső családok növekvő számban küszködnek akut szociális problémákkal, s nemcsak alacsony jövedelmüsről van szó, hanem olyan súlyos alakzatú társadalmi problémákról is, mint a közismert devianciák, mentális betegségek, gyermekek és fiatalok veszélyeztetettsége stb.” (Gyula)

....„A veszélyeztetett helyzetben lévők körében nem számíthatunk önálló kezdeményezésre. Itt elsősorban az állami szociálpolitikának kell felvonultatnia eszközeit”. (Zala megye)

....„Minden alacsony jövedelműnek meg kellene kapni a havi létminimumot. Sokan azonban 3000 forintos keresetért dolgoznak.” (Csongrád megye)

....„A szociális és létbiztonság megrendült hazánkban. Feladatunk, hogy ezt a lényegesen megváltozott, bizonytalan és még romló feltételek között újra megteremtsük. Ez a szociálpolitika legfőbb feladata ma, de önmagában képtelen volna ezt még korszerűsített formában is megoldani. Megrendült a lakosság jelentős részének anyagi, munkahelyi és lakásbiztonsága. Ez kiszolgáltatottságot és társadalmi bizonytalanságot eredményez.” (Zala megye)

....„Egyetemista hetente egyszer jár nyomorék gyermekéhez, hogy így tartsa a kapcsolatot a külvilággal. Ilyen példákra lenne szükség.” (Szeged)

....,az oktatás és az egészségügy meghirdetett elvei és gyakorlata közötti ellentmondás, az első lakáshoz jutás rendkívüli nehézségei és az első munkahely bizonytalanná válása a pályakezdőket veszélyezteti. Ez pedig a társadalom és a gazdaság megújulási képességét teszi kockára. A szociális ellátások jelentős részének reálértéken tartása, az áremelkedések ellensúlyozása lenne szükséges. A szociális ellátás intézményeinek kapacitása nem fedezi a növekvő szükségletet. Az elavult épületek felújítására, karbantartására nincs pénz.” (Zala megye)

....,A munkaerőszolgálat hálózata megpróbálkozott a non-profit humán szolgáltatások közvetítésével. Természetesnek tartom, hogy ezen tevékenységek közvetítése fejlődjék. Elképzelhető lenne egy bankrendszer (időbank), ahová betesszük a maradék időnkben végzett másoknak nyújtott szolgáltatást és kivehetjük nálunk igényeltre, amikor szükséges. A résztvevőket tekintjük laikus segítőknek.” (Zala megye)

....,A gyerekek nagy százaléka szegénységben él, a karitatív munka nem megoldás. Rendes családi pótlék kell.” (Csongrád megye)

....,Segélyekből nem lehet élni. A napköziben ingyenesség kellene, legalább étkezzenek a gyerekek.” (Szeged)

....,A nevelési segélyt nem azok kapják, akiknek szükségük lenne rá.” (Csongrád megye)

....,A napközit kellene ingyenessé tenni.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

....,Sem a gyermekesek, sem az öregek nem tudják, mire van joguk, nem ismert szinte semmilyen intézményrendszer hozzáférhetősége. Véletlenül tudta meg a válaszadó, hogy mozgássérült fia ügyében hová fordulhat és miben részesülhet.” (Csongrád megye)

18. ....,Külön kell szólni a rohamosan lecsúszókról, bár nem törődtek ugyan bele abba, ami velük történik. Egyénileg véletlen okok, mondhatni sorscsapások miatt nincsenek abban a helyzetben, hogy magukon, családjukon segíteni tudjanak. Az ő köreikben vált legelső válasszá a nehezebb helyzetre, hogy fogyasztásukat mérsékelni próbálják. Már nem szoríthatnak a nadrágszíjon. Lassan kikopnak jobb ruházatukból, eladogatják dolgaikat, és ők azok, akik nem tudnak segítyekért előszobázni.”

....,Tünetértékűnek tartom, hogy a városban egyre több az idegen koldus és egyre több a szemérmes szegény.” (Szeged)

....,Az emberek döntő többsége jóval többet dolgozik napi 8 óránál. Nálunk az átlagos fizetés alacsonyabb az országos átlagnál. Nincs sok választásuk az embereknek. Az átlag alatti jövedelműek számára a takarékoskodás nem megoldás. Minimális fizetésből, családi pótlékból,

segélyből élnek. A megyében 1988-ban háromszorosára nőtt a segélyekre kifizetett összeg. Megnőtt a rokkantnyugdíjasok száma. A legszegényebb családok nem tudnak magukon segíteni. Közöttük vannak iskolázott nyugdíjasok is. Kilátástalan helyzetben nem tudják a rezsit sem fizetni. Csak a minden ember számára biztosítandó létalap és pozitív diszkrimináció segíthet.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

...,„Jellemző a szegények körében a megtakarítások felélése. A jobb helyzetűek fokozzák befektetéseiket, igyekeznek értékálló dolgokra szert tenni. A lumpen rétegek körében nemtörődömség tapasztalható.” (Csongrád megye)

...,„Változást ott érzek, hogy aki nem volt szegény vagy a szó köznapri értelmében nem tekintette magát annak, az elbizonytalanodott, s ez olyan veszély, amivel csatákat lehet veszteni.” (Gyula)

...,„A legszegényebb családok egy része nem tud helyzetén változtatni, belenyugszik abba. Itt csak pozitív diszkrimináció segíthet.” (Csongrád)

...,„A legszegényebb rétegek anyagi helyzete még rosszabb, mint volt. Egyre többször igényelnek KST-kölcsönt, növekednek tartozásaik, segélyeket kérnek azok törlesztésére. Máról holnapra élnek. Nincs olyan háttérük, hogy kockáztatni merjenek, nem ösztönzi őket még a több munka sem, mivel többségükben ők veszítik el éppen alacsony szintű keresetüket is.

Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába. Szövetnek Kiadó, Budapest, 1928. 14-15.

Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Magvető 1986.

19. Kolosi Tamás: Egyenlőtlenségek a 80-as években. Budapest 1989, kézirat.

20. J.A. Califano-Economic Impact (USA) azt vizsgálja, hogy a tavábbiakban milyen szerep jut a családoknak idősebb tagjaik ellátásában.

21. Cseh-Szombathy László: Családszociológiai problémák és módszerek. Budapest, 1979, 153.

22. H. Sas Judit: Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. MTA Budapest, 1973, 157.

23. Buda Béla – Hajnal Albert: A család természetéről. MRT Tömegkommunikációs Központ Budapest, 1973, 75-79.

24. Buda Béla: Kell-e reformálni a családokat? In: Levendel László – Zelnik József (szerk.): Humán reform.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a vizsgálatban közreműködtek:

dr. Bakacsiné Gulyás Mária

dr. Baly Hermina

Blahut Károlyné

dr. Farkasinszky Teréz

Fejér Csaba

dr. Fincze Ilona

Gulácsi Józsefné

dr. Hegedüs Zoltán

Horváth Ferenc

dr. Kiss Ferenc

Pocsainé Fábián Magdolna

Ribár Jánosné

Rock Józsefné

Szabó Istvánné

Szabóné Bíró Mária

Szilágyiné Nagy Judit

dr. Szirtesi Zoltánné

Telekné Tóth Anna

Tóth Károlyné

Turi Ferencné

dr. Wágner Sándor

Wist Istvánné